

УДК 349.41:504.06
DOI

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Донченко А.Я.

LEGAL ISSUES OF LAND RECLAMATION AFTER THE TERMINATION OF MARTIAL LAW

Donchenko A.Y.

Стаття присвячена аналізу правових проблем рекультивациі земель в Україні після скасування воєнного стану, зумовлених деградацією земельного фонду через воєнні дії. Визначено, що забруднення вибухонебезпечними речовинами, ерозія, втрата родючості та тимчасове вилучення земель створюють загрози аграрному потенціалу та екологічній стабільності. Чинне законодавство характеризується фрагментарністю, юридичними прогалинами та недостатньою адаптацією до поствоєнних викликів, таких як мінна небезпека та потреби внутрішньо переміщених осіб. На основі праць українських учених проаналізовано теоретичні підходи до понять «відновлення» та «рекультивациія», акцентуючи на останній як ключовому механізмі подолання техногенних ушкоджень. Дослідження висвітлює міжнародний досвід рекультивациія, пропонуючи адаптацію їхніх практик через створення реєстру порушених земель, спеціального фонду рекультивациія та інтеграцію геоінформаційних систем. Запропоновано розробку Закону України «Про рекультивациія земель» для встановлення чітких принципів, строків і механізмів компенсації, а також звільнення від оподаткування земель у процесі рекультивациія. Стаття наголошує на необхідності інтеграції екологічних стандартів ЄС і використання інноваційних методів. Дослідження спрямоване на формування системного підходу до відновлення земельного фонду, забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку аграрного сектору.

Ключові слова: *рекультивациія земель, воєнний стан, деградація ґрунтів, правове регулювання, мінна небезпека, фітомеліорація, геоінформаційні системи, аграрний потенціал, міжнародні стандарти, земельний фонд.*

Постановка проблеми. Стаття 14 Конституції України визначає землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави [1]. Це положення підкреслює виняткову важливість земельних ресурсів для економічного, соціального та екологічного розвитку країни. Воєнні дії на території України спричинили

значні деградаційні процеси в ґрунтовому покриві, зокрема забруднення вибухонебезпечними речовинами, ерозію, втрату родючості та тимчасове вилучення земель для оборонних потреб. Ці фактори створюють серйозні загрози для аграрного потенціалу України та її екологічної стабільності. Після скасування воєнного

стану постає нагальна потреба у відновленні земельного фонду, однак чинне законодавство у сфері рекультивації земель залишається недостатньо адаптованим до нових реалій. Нормативно-правова база характеризується декларативним характером, фрагментарністю, юридичними прогалинами та колізіями, що ускладнюють ефективне правове регулювання рекультиваційних процесів. Відсутність комплексних механізмів компенсації власникам земель, урахування мінної небезпеки, соціальних потреб внутрішньо переміщених осіб та інтеграції міжнародних екологічних стандартів додатково ускладнює вирішення проблеми. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення правових інструментів для забезпечення ефективної рекультивації земель у поствоєнний період, запобігання довгостроковим екологічним втратам і сприяння сталому розвитку аграрного сектору.

Стан дослідження. Проблеми правового регулювання рекультивації земель, особливо в контексті поствоєнного відновлення, були предметом дослідження багатьох українських учених у галузі земельного, екологічного, аграрного та гірничого права. Науково-теоретичною базою дослідження стали праці провідних українських учених: В. І. Андрейцева, А. П. Гетьмана, Т. Є. Харитоновой, Х. А. Григор'євої, М. Ю. Покальчука, Б. Деревянко, Т. В. Лісової, М. А. Дейнеги, О. В. Письменного, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошніченка, В. В. Носіка, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та інших.

Метою статті є аналіз теоретичних підходів до правового регулювання рекультивації земель у поствоєнний період, виявлення прогалин і колізій у чинному законодавстві, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів для забезпечення ефективного відновлення

земельного фонду України. Дослідження спрямоване на формування системного підходу до рекультивації, який враховує сучасні виклики, такі як мінна небезпека, соціальні потреби внутрішньо переміщених осіб, інтеграція міжнародних екологічних стандартів і впровадження інноваційних технологій.

У контексті теоретичного осмислення відновлення природних ресурсів, зокрема земель, у юридичній літературі переважає тенденція до ототожнення термінів «відновлення» та «відтворення», де останнє трактується як природний або штучний процес приросту запасів ресурсів із відновленням їх якісних характеристик. Ця позиція, як зазначає М. А. Дейнега, свідчить про концептуальну тотожність понять «відтворення природних ресурсів» та «відновлення природних ресурсів», акцентуючи на поверненні до первісного стану або поліпшенні продуктивності [2].

Перехід до поняття «рекультивація» відбувається через специфікацію відновлювальних процесів у разі техногенних порушень, де рекультивація позиціонується як штучний, антропогенний механізм відновлення. Зокрема, О. В. Письменний визначає рекультивацію як штучне відновлення родючості ґрунтів і рослинного покриву після техногенного порушення природи [3, с. 5], що узгоджується з нормативним тлумаченням у ст. 166 Земельного кодексу України (ЗКУ) як комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів для відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель [4]. Таким чином, рекультивація є операціоналізованою формою відновлення, адаптованою до антропогенних деградацій, включаючи поствоєнні ушкодження.

У наукових працях ця еволюція від загального «відновлення» до спеціалізованої

«рекультивациі» підкреслюється через розмежування: відновлення земель охоплює ширший спектр заходів (економічний, соціальний, екологічний), тоді як рекультивация фокусується на технічних і біологічних етапах для техногенних ландшафтів. Наприклад, у роботі М. М. Чабаненко, П. В. Волоха та В. Р. Левченка рекультивация трактується як комплексна правова, економічна, технічна та агротехнологічна категорія, що включає відновлення порушених земель, але з акцентом на гірничотехнічну та біологічну стадії, на відміну від загального відновлення, яке може бути «науковою імітацією» в законодавстві без чітких стандартів [5]. Аналогічно, Т. В. Лісова розглядає відновлення як теоретичну основу, а рекультивацию – як практичний інструмент для подолання деградації, інтегруючи міжнародні стандарти [6, с. 15–20, 150–160]. Авторка наголошує, що «рекультивация є дієвим комплексом заходів відновлення як стану порушених земель, так і якісного стану малопродуктивних земель» [6, с. 299].

У постконфліктному контексті, як у стратегіях В. В. Наумчука, терміни використовуються взаємозамінно, але з наголосом на рекультивацию як ключовому етапі комплексного відновлення, що вимагає удосконалення законодавства для врахування воєнних пошкоджень [7].

Питання відновлення земель шляхом рекультивациі в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, що забезпечують правову основу для здійснення заходів із відновлення порушених земель. Зокрема, ключовими документами є Земельний кодекс України, Закон України «Про охорону земель» та Закон України «Про землеустрій», які встановлюють загальні принципи та вимоги до рекультивацийних робіт [4], [8], [9]. Крім того, Постанова Кабінету Міністрів України «Про визначення розміру збитків, завданих

унаслідок непроведення робіт з рекультивациі порушених земель» деталізує механізми оцінки шкоди, спричиненої невиконанням таких робіт [10]. Також важливим є Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану», який встановлює методологію розрахунку збитків у контексті надзвичайних ситуацій, включаючи воєнний стан [11]. Ці нормативні акти створюють комплексну правову рамку для управління процесами рекультивациі земель в Україні. .

Проблематика правових аспектів рекультивациі земель після скасування воєнного стану в Україні, як зазначають Т. Є. Харитонова та Х. А. Григор'єва, вимагає комплексного осмислення, оскільки воєнні дії спричинили деградацію ґрунтів, а рекультивация виступає основним механізмом відновлення з інтегральним моніторингом [12]. Аналогічно, М. Ю. Покальчук, А. В. Марачук та О. О. Шулепова акцентують на стратегіях відновлення через рекультивацию в постконфліктних умовах, підкреслюючи необхідність нормативного удосконалення з урахуванням економічних, екологічних та соціальних факторів [13]. Таким чином, науковий дискурс еволюціонує від абстрактного відновлення до конкретної рекультивациі як інструменту подолання поствоєнних викликів.

Нормативні та практичні аспекти оптимізації використання земель сільськогосподарського призначення через механізми консолідації земель детально висвітлено в працях Б. Деревянко та О. Туркот [14], де автори пропонують правові інструменти для гармонізації земельних відносин у контексті відновлення продуктивності.

Теоретичні засади відновлення земель, з акцентом на економічні та правові компоненти, пов'язані з рекультивацією та реставрацією функціональних властивостей земельних ресурсів, ґрунтовно розкрито Т. В. Лісовою [6] у монографії «Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми». Авторка систематизує теоретичні основи правового регулювання відновлювальних процесів, аналізуючи проблеми деградації земель, включаючи техногенні, антропогенні та природні фактори, та пропонує моделі інтеграції міжнародних стандартів (наприклад, норм ЄС щодо охорони ґрунтів та рекультивації) у національне законодавство України. Особлива увага приділяється практичним викликам, таким як недостатня систематизація норм, юридичні прогалини в механізмах відповідальності за порушення земель та необхідність удосконалення інституційного забезпечення для подолання поствоєнних наслідків, включаючи забруднення, ерозію та втрату родючості. Лісова наголошує на комплексному підході, що поєднує економічні стимули (фінансування рекультивації через державні фонди), правові інструменти (посилення норм Земельного кодексу та екологічного законодавства) та соціальні аспекти (захист прав власників земель), для ефективного відновлення в умовах післявоєнних деградаційних процесів, що загрожують аграрному потенціалу країни [6, с. 15–20, 150–160, 250–300].

Крім того, у монографії О. І. Дребот, М. Я. Височанської та Н. В. Комарової [15] «Інституціональне забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення» здійснено всебічний аналіз трансформацій земель сільськогосподарського призначення в ринкових умовах, з особливим фокусом на збереженні родючості ґрунтів. Автори розглядають інституційні механізми,

включаючи державні політики, правові норми та економічні інструменти, для забезпечення сталого землекористування, акцентуючи на проблемах деградації, викликаних інтенсивним господарюванням, кліматичними змінами та зовнішніми факторами, такими як воєнні дії. Пропонується модель інституційного забезпечення, що охоплює створення спеціалізованих органів моніторингу, впровадження екологічних стандартів (зокрема, через інтеграцію принципів сталого розвитку ООН) та економічні стимули для охорони родючості, як-от субсидії на рекультивацію та консолідацію земель. У поствоєнному періоді ця робота набуває критичної актуальності, оскільки підкреслює необхідність запобігання довгостроковим екологічним втратам через посилення охорони земель, відновлення продуктивності та адаптацію ринкових механізмів до нових реалій, включаючи компенсацію за воєнні ушкодження та інтеграцію геоінформаційних систем для оцінки збитків

Слід відзначити, що наведені праці формують теоретичну базу для розуміння правових і економічних аспектів відновлення земель, акцентуючи на інструментах консолідації, інтеграції міжнародних стандартів та інституційному забезпеченні сталого використання. Вони демонструють еволюцію наукового дискурсу від загальних проблем деградації до конкретних стратегій поствоєнної рекультивації, підкреслюючи взаємозв'язок правового регулювання з економічними та екологічними імперативами. Разом з тим, попри значний внесок, залишаються недостатньо опрацьованими практичні нюанси адаптації цих механізмів до специфічних поствоєнних викликів, таких як мінна небезпека, тимчасова окупація територій та соціальні потреби внутрішньо переміщених осіб, що зумовлює прогалини в нормативній базі та потребу в подальших

емпіричних дослідженнях. Це обґрунтовує необхідність комплексного аналізу для удосконалення законодавства, спрямованого на оперативне відновлення земельного фонду України після скасування воєнного стану.

Особливо актуальним постає питання охорони земельних ресурсів в умовах воєнного стану та після деокупації окупованих територій, оскільки воєнні дії спричиняють масштабну шкоду саме земельним ділянкам, що призводить до деградації ґрунтового покриву, втрати родючості та загрози екологічній стабільності країни. Ця проблема набуває критичного значення у контексті забезпечення продовольчої безпеки, збереження аграрного потенціалу України та запобігання довгостроковим екологічним наслідкам, таким як ерозія ґрунтів, забруднення токсичними речовинами та порушення біорізноманіття. Воєнна агресія Російської Федерації, розпочата з повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентні пошкодження земельного фонду, включаючи засмічення вибухонебезпечними предметами, руйнування інфраструктури та забруднення хімічними речовинами від обстрілів і вибухів, що вимагає невідкладного впровадження комплексних дій з рекультивації як заходу щодо відновлення земель.

Загальна шкода земельним ресурсам України внаслідок повномасштабної війни, зафіксована Державною екологічною інспекцією, є колосальною: засмічення 24,2 млн м² земель відходами руйнувань будівель, військової техніки та іншими техногенними факторами, що оцінюється у 1,26 трильйона гривень, що ускладнює подальше використання територій для сільськогосподарських чи інших цілей. Додатково, забруднення ґрунтів на площі понад 1,2 млн м² важкими металами, нафтопродуктами та рештками боєприпасів

завдало збитків на 21,7 мільярда гривень, створюючи потенційні ризики для здоров'я населення та екосистеми. Ці розрахунки, виконані за затвердженими Урядом методиками, зокрема, у постанові КМУ «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 року № 326, підкреслюють необхідність посилення правового регулювання в сфері екологічної безпеки та репарацій, з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема Конвенції про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть завдавати надмірних ушкоджень або мати невивіркову дію (Протокол про заборону або обмеження застосування мін, пасток та інших пристроїв) [16].

У контексті перспективи поствоєнного відновлення, ці збитки вимагають не лише фінансової компенсації, але й удосконалення законодавства для оперативного проведення демілітаризації, очищення та рекультивації земель, з інтеграцією геоінформаційних систем моніторингу та створенням спеціалізованих фондів фінансування, що б забезпечило стале використання земельних ресурсів і мінімізацію ризиків для майбутніх поколінь.

Вимушено констатувати, що схвалена у січні 2022 року Концепція Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, яка визначає ключові проблеми деградації земельного фонду, включаючи високу розораність (до 54% території), втрату родючості ґрунтів, забруднення токсичними речовинами та недостатні обсяги рекультивації порушених земель, не повною мірою відповідає реаліям поствоєнного періоду та потребує суттєвого перегляду з урахуванням воєнних пошкоджень [17]. Зокрема, документ акцентує на необхідності вилучення з інтенсивного обробітку понад 6,5

млн га деградованих і техногенно забруднених земель шляхом залуження, заліснення чи ренатуралізації, а також на розширенні природно-заповідного фонду та лісовкритих територій для досягнення екологічного балансу, але не передбачає спеціальних механізмів для відновлення земель, уражених вибухонебезпечними предметами, хімічним забрудненням від обстрілів чи тимчасовим вилученням під оборонні цілі. Станом на жовтень 2025 року, попри наявність суміжних законодавчих ініціатив, таких як Закон України від 19.10.2022 року № 2698-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення» та Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року (схвалена розпор. КМУ від 15.11.2024 року № 1163-р), які частково торкаються питань земельних торгів та сталого землекористування, Концепція не зазнала прямих змін, що посилює прогалини в регулюванні постконфліктної рекультивациі. Це обумовлює необхідність внесення доповнень до Програми, спрямованих на інтеграцію воєнних факторів, таких як демілітаризація та очищення територій, з метою забезпечення комплексного відновлення аграрного потенціалу та екологічної стабільності.

Наразі українськими науковцями розроблено ефективні методи рекультивациі постраждалих ґрунтів у післявоєнний період для повернення їх до сільськогосподарського використання після обстеження та розмінування. Одним із таких методів є так звана «груба рекультивациія», яка передбачає механічне загортання ґрунту за допомогою скребків, бульдозерів та грейдерів без урахування внутрішньої будови ґрунту та його генетичних горизонтів [18]. Цей спосіб є

економічно вигідним і швидким, що робить його особливо актуальним для України в умовах обмежених ресурсів. Водночас Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського НААН розробив інноваційні підходи до відновлення та охорони земель, пошкоджених воєнними діями, зокрема шляхом фітомеліорації та ремедіації деградованих ґрунтів. Одним із таких методів є вирощування енергетичної культури «міскантус гігантський» [18]. Цей підхід не лише сприяє відновленню природних ресурсів екологічно безпечним шляхом, але й створює умови для органічного землеробства, підвищуючи економічний потенціал України в післявоєнний період та забезпечуючи стале використання земель.

Разом з тим, практичні нюанси та специфіка правового регулювання рекультивациі земель після скасування воєнного стану в Україні досі не отримали достатнього опрацювання та потребують поглибленого аналітичного вивчення. Складність поствоєнної ситуації обумовлена не лише фізичними ушкодженнями територій, такими як забруднення вибухонебезпечними речовинами, ерозія та втрата родючості, але й обмеженістю наявних нормативно-правових механізмів, які часто не адаптовані до оперативного реагування на нові реалії.

У цьому контексті аналіз міжнародного досвіду рекультивациі земель у постконфліктних умовах є критично важливим для розробки ефективних правових і практичних механізмів. Досвід країн, які зіткнулися з подібними викликами, такими як забруднення вибухонебезпечними предметами, хімічними речовинами та деградацією ґрунтів, може слугувати основою для адаптації найкращих практик до українських реалій. Зокрема, успішні приклади рекультивациі земель після збройних конфліктів у Косово (як частині Балканського регіону), Колумбії та

Афганістані демонструють важливість комплексного підходу, який поєднує правові, технічні, економічні та соціальні інструменти.

Наприклад, після конфлікту в Косово (1998–1999) регіон зіткнувся з масштабним забрудненням земель мінами, вибухонебезпечними залишками (ERW) та руйнуванням земельної адміністрації. За даними ООН та ЄС, відразу після конфлікту було створено робочі групи для оцінки стану земельної адміністрації, включаючи завдання з UNEP (United Nations Environment Programme) та UN-HABITAT. У червні 2000 року була розроблена комплексна стратегія земельної адміністрації для Балкан, зокрема Косово, яка акцентувала на відновленні документації про власність, знищених під час конфлікту, та інтеграції рекультиваційних заходів з демілітаризацією [19].

Зокрема, у статті «Conflict and post-conflict land administration – the case of Kosovo» (2016) автори Д. В. Кемпбелл та Дж. В. Кемпбелл підкреслюють важливість створення централізованих реєстрів забруднених земель із використанням геоінформаційних систем (ГІС) для моніторингу та планування рекультиваційних робіт, а також вирішення проблем повернення переміщених осіб без ризику нового конфлікту [19]. Для України це може бути реалізовано через розширення функціоналу Закону України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» (№ 554-IX від 13.04.2020), який передбачає створення єдиної системи геопросторових даних. Інтеграція даних про заміновані території, забруднені ґрунти та деградовані ділянки у такий реєстр сприятиме прозорості та ефективності рекультиваційних процесів.

У Колумбії, після десятиліть внутрішнього збройного конфлікту, рекультивація земель стала частиною ширшої стратегії мирного врегулювання, що включала повернення внутрішньо переміщених осіб

(ВПО) до їхніх земель. Закон про реституцію земель (Ley 1448 de 2011) встановив правові механізми для компенсації та повернення земель власникам, а також фінансування рекультиваційних програм через спеціальний фонд. Цей фонд фінансувався за рахунок державних бюджетів, міжнародних донорів та репарацій, отриманих через судові механізми.

У статті «Conservation Opportunities of the Land Restitution Program Areas in the Colombian Post-Conflict Period» (2019) автори М. Унда та А. Еттер зазначають, що програми реституції земель (LRP) охоплюють значні площі з високим біорізноманіттям, де динаміка лісового покриву показує потенціал для відновлення, але вимагає інтеграції екологічних критеріїв у планування використання земель [20]. Для України цей досвід є актуальним у контексті компенсації власникам земель, тимчасово вилучених під оборонні потреби, та підтримки ВПО. Запропонований Закон України «Про рекультивацію земель» міг би включати положення про створення спеціального фонду рекультивації, який би фінансувався за рахунок міжнародних грантів, репарацій від країни-агресора та державно-приватного партнерства. Такий фонд міг би підтримувати проекти фітомеліорації, як-от вирощування міскантусу гігантського, запропоноване НААН України, а також забезпечувати соціальні гарантії для ВПО через пріоритетне виділення відновлених земель для їхнього господарювання.

В Афганістані після десятиліть війни рекультивація земель зосереджувалася на відновленні родючості ґрунтів через фітомеліорацію та залучення місцевих громад. Зокрема, проекти, підтримувані UNEP, передбачали використання рослин для стабілізації ґрунтів і відновлення їхньої продуктивності, з акцентом на боротьбу з ерозією, опустелюванням та втратою лісового покриву. Звіт UNEP «Afghanistan: Post-conflict

Environmental Assessment» (2003) підкреслює, що конфлікти призвели до широкомасштабної деградації земель, включаючи зниження рівня ґрунтових вод, висихання вологих зон та ерозію, але фітомеліорація з місцевими видами (наприклад, травами та деревами) може забезпечити економічну стабільність для громад, що постраждали від війни [21].

Для України цей підхід може бути адаптований через розширення програм фітомеліорації, таких як вирощування міскантусу гігантського, та залучення місцевих аграріїв до рекультиваційних робіт. Наприклад, створення кооперативів для вирощування енергетичних культур на відновлених землях може стати економічно вигідним рішенням, що поєднує екологічне відновлення з економічним розвитком. Це потребуватиме внесення змін до Закону України «Про кооперацію» (№ 1087-IV від 10.07.2003) для спрощення створення сільськогосподарських кооперативів, орієнтованих на рекультивацію.

У цьому контексті також виникає нагальна потреба в розробці та імплементації інноваційних підходів до управління земельними ресурсами в поствоєнний період, які б враховували специфічні виклики, такі як мінна небезпека (що потребує інтеграції норм Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» від 06.12.2018 р. № 2642-VIII з процедурами рекультивації), необхідність швидкої переорієнтації землекористування на відновлювальні цілі (наприклад, через тимчасове перепрофілювання земель під екологічні коридори чи буферні зони), тимчасову втрату контролю над окупованими територіями (з механізмами дистанційного моніторингу та міжнародної допомоги) та соціальні потреби внутрішньо переміщених осіб (ВПО), включаючи пріоритетне виділення відновлених земель для їхнього повернення та господарювання відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і

свобод внутрішньо переміщених осіб». Додатково, для ефективної рекультивації пропонується посилення правового забезпечення через впровадження екологічних стандартів ЄС, зокрема Директиви 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність щодо запобігання та усунення шкоди довкіллю, що передбачає створення спеціалізованих фондів фінансування відновлення (наприклад, на базі Державного фонду розвитку аграрного сектору) та інтеграцію геоінформаційних систем (ГІС) для моніторингу земель, як це передбачено Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13.04.2020 р. № 554-IX. Такий підхід не лише мінімізує довгострокові екологічні втрати, але й сприяє сталому розвитку аграрного сектору через економічні стимули, такі як податкові пільги для рекультиваційних проектів та міжнародне фінансування в рамках Угоди про асоціацію з ЄС.

Незважаючи на наявність нормативної бази, правове регулювання рекультивації земель в Україні залишається недостатньо врегульованим, особливо в контексті поствоєнного відновлення.

Першою ключовою проблемою є відсутність сучасного визначення поняття рекультивації земель, яке б враховувало наслідки збройної агресії та бойових дій як причину пошкодження земель, що підлягають рекультивації.

Вважаємо необхідним внесення змін в Земельний кодекс України в частині викладу частини 2 ст.166 ЗК України наступним чином:

«Землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок збройної агресії рф та бойових дій, а також проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних,

будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації».

Крім того, потребує змін частина 1 ст.52 Закону «Про охорону земель», в якій необхідно уточнити поняття рекультивації земель, та викласти її в наступній редакції:

«Рекультивації підлягають землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі внаслідок збройної агресії рф та бойових дій, а також проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт».

Вважаємо, що внесення формулювання «внаслідок збройної агресії та бойових дій» до переліку причин пошкодження земель, що підлягають рекультивації, є критично важливим для: а) правової визначеності, тому що чітке закріплення у законі обов'язку рекультивації земель, пошкоджених військовими діями (зокрема, засмічених уламками боеприпасів, зруйнованих об'єктів та забруднених хімічними речовинами) допоможе спростити подальші процедури відновлення; б) державного пріоритету, тому що відновлення земель після війни є пріоритетним завданням, яке має здійснюватися на рівні з рекультивацією після промислових робіт; в) створення міцної правової бази для оцінки збитків та вимог репарацій за екологічну шкоду, завдану внаслідок військової агресії рф.

Наступною ключовою проблемою є відсутність чітких норм щодо зняття, перенесення та зберігання родючого шару ґрунту, а також оформлення відповідної документації. Законодавством не встановлено строки виконання цих процедур, що ускладнює планування та реалізацію рекультиваційних заходів. Крім того, відсутні чіткі терміни проведення рекультивації залежно від цільового призначення земель, що створює додаткові перешкоди для

ефективного відновлення деградованих, пошкоджених і забруднених ділянок. Фрагментарність чинних норм, а також колізії між Земельним кодексом України та екологічним законодавством, знижують ефективність управління земельними ресурсами в умовах поствоєнного відновлення.

На нашу думку, після внесення змін в чинні нормативні акти, на наступному етапі невідкладним буде здійснення законотворчої роботи щодо прийняття спеціального Закону України «Про рекультивацію земель». Вважаємо, що саме цей спеціальний нормативно-правовий акт, має встановлювати загальні та спеціальні принципи відновлення техногенних ландшафтів і ефективного ресурсокористування з урахуванням поствоєнних реалій та передбачати:

1. Диференціацію етапів рекультивації, включаючи демілітаризацію, очищення від вибухонебезпечних предметів, технічну та біологічну стадії, з чіткими строками виконання та визначенням відповідальності суб'єктів (держави, місцевих органів влади, приватних інвесторів).

2. Механізми компенсації та репарацій, зокрема через міжнародні судові процедури для стягнення збитків із країни-агресора, що сприятиме фінансовому забезпеченню рекультиваційних робіт.

3. Інтеграцію цифрових технологій, таких як геоінформаційні системи (ГІС) та супутникові дані, для створення реєстру порушених земель і моніторингу їх стану.

4. Соціальні гарантії для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та власників земель, зокрема пріоритетне право на використання відновлених ділянок.

5. Фінансові інструменти, включаючи державно-приватне партнерство та залучення міжнародних фондів, таких як програма ЄС «Життя» або Фонд відновлення України, для

забезпечення сталого фінансування рекультиваційних проєктів.

Такий закон усуне колізії між чинними нормативними актами, гармонізує національне законодавство з міжнародними стандартами та забезпечить системний підхід до відновлення земельного фонду після скасування воєнного стану.

Додатковим заходом для стимулювання рекультиваційних процесів є звільнення від оподаткування земельних ділянок, які перебувають у процесі рекультивації. Такі землі, будучи деградованими, пошкодженими або забрудненими, не можуть використовуватися для господарської діяльності, що робить їх тимчасово непридатними для отримання економічної вигоди. Рекультивація є тривалим процесом, який вимагає виведення земель із господарського обігу, що може створювати фінансове навантаження на землевласників і землекористувачів. Запровадження тимчасового звільнення від земельного податку на період проведення рекультиваційних робіт, шляхом внесення відповідних змін до Податкового кодексу України, сприятиме полегшенню економічного тиску на власників земель, підвищить їх мотивацію до участі у відновлювальних заходах і забезпечить захист їхніх земельних прав у довгостроковій перспективі. Такий підхід стане важливим елементом спрощеної та ефективної процедури рекультивації, що відповідає принципам сталого розвитку.

У висновку, аналіз чинного законодавства та наукових праць свідчить про необхідність еволюції від декларативних норм до операціоналізованих механізмів, з акцентом на поствоєнні виклики. Комплексне вирішення проблеми відновлення земельного фонду України в поствоєнний період потребує системного підходу, який поєднує удосконалення законодавчої бази,

впровадження інноваційних методів рекультивації та створення фінансових і соціальних механізмів підтримки. Для України ключовими є створення централізованого реєстру деградованих земель, розробка національної стратегії рекультивації, інтеграція міжнародних стандартів і залучення місцевих громад до відновлювальних процесів. Ці заходи, підкріплені економічними стимулами та інноваційними технологіями, сприятимуть оперативному відновленню земельного фонду та сталому розвитку аграрного сектору. Уточнення поняття рекультивації земель, яке б враховувало наслідки збройної агресії та бойових дій як причину пошкодження земель, що підлягають рекультивації в чинних нормативно-правових актах, зокрема, в Земельному кодексі України та Законі України «Про охорону земель», а також прийняття Закону України «Про рекультивацію земель» та розробка спеціального положення про рекультивацію стануть ключовими кроками для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, усунення колізій і забезпечення сталого використання земельних ресурсів. Звільнення від оподаткування земель, що підлягають рекультивації, сприятиме економічній підтримці землевласників і землекористувачів, а впровадження цифрових технологій, таких як ГІС, та залучення міжнародних фондів забезпечать прозорість і ефективність рекультиваційних процесів. Наукові розробки, такі як «груба рекультивація» та фітомеліорація з використанням «міскантусу гігантського», відкривають нові можливості для швидкого та екологічно безпечного відновлення земель, що сприятиме не лише аграрному, але й економічному відродженню України. Таким чином, інтеграція правових, фінансових, наукових і технологічних інструментів є необхідною умовою для забезпечення сталого

розвитку земельного фонду України в післявоєнний період.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.10.2025)
2. Дейнега М. А. Окремі аспекти визначення природоресурсних правовідносин. Збірник матеріалів першого зібрання фахівців споріднених кафедр з обговорення актуальних наукових проблем та методики викладання аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права у вищих навчальних закладах України : збірник матеріалів (м. Одеса, 9–10 вересня 2016 р.). Одеса : Юридична література, 2016. С. 107 – 108.
3. Письменний О.В. Рекультивация земель. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2099/1/Rekultyyvatsiya_zemel.pdf
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 10.10.2025)
5. Чабаненко М. М., Волох П. В., Левченко В. Р. Юридична категорія “рекультивация земель”: проблеми та перспективи. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 110–114. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/27.pdf
6. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Харків, 2020. 396 с.
7. Наумчук В. В. Стратегії відновлення та рекультивации земель після воєнних конфліктів. Актуальні проблеми економіки. 2024. № 7 (277). С. 239–248. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/07/7.24._topic_Viktor-Naumchuk-239-248.pdf
8. Про охорону земель. Закон України від 19.06.2003р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення 10.10.2025)
9. Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення 12.10.2025)
10. Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок непроведення робіт з рекультивации порушених земель. Постанова Кабінету міністрів України від 17.12.2008р. № 1098. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2008-%D0%BF#Text>
11. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої зе-млі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>
12. Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Післявоєнне відновлення сільськогосподарських земель: правові перспективи, земельні спори та державна підтримка. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 484-490. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.78>.
13. Покальчук М. Ю., Марачук А. В., Шулепова О. О. Правове забезпечення заходів повоєнного відновлення земельних ресурсів України. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 455-461. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.74>.
14. Деревянко Б., Туркот О. Консолідація земель: позитивні і суперечливі моменти законопроектуювання. Університетські наукові записки. 2024. № 1 (97). С. 7-21. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.97.1>.
15. Дребот О. І., Височанська М. Я., Комарова Н. В. Інституціональне забезпечення збалансованого використання та охорони земель сільськогосподарського призначення: монографія / за наук. ред. акад. НААН О.І. Дребот. Київ, 2021. 280 с. DOI: <https://doi.org/10.31073/978-966-540-571-9>.
16. Збитки довкіллю від війни РФ проти України склали вже майже 6 трлн грн. Київська влада. <https://kyivvlada.com.ua/news/zbytky-dovkillyu-vid-vijny-rf-proty-ukrayiny-sklaly-vzhe-majzhe-6-trln-grn/>
17. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

18. Дешеве екопальне та відновлення родючості — план НААН щодо відновлення постраждалих від війни ґрунтів. Landlord.ua.URL: <https://bit.ly/3wfk0Ez>.

19. Campbell D. V., Campbell J. V. Conflict and post-conflict land administration – the case of Kosovo. Survey Review. 2016. Vol. 48, № 350. P. 316–328. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1179/1752270615Y.0000000044>

20. Unda M., Etter A. Conservation Opportunities of the Land Restitution Program Areas in the Colombian Post-Conflict Period. Sustainability. 2019. Vol. 11, №. 7. P. 2048. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/7/2048>

21. UNEP. Afghanistan: Post-conflict Environmental Assessment. 2003. URL: <https://www.unep.org/resources/assessment/afghanistan-an-post-conflict-environmental-assessment>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 10.10.2025)

2. Deineha M. A. Okremi aspekty vyznachennia pryrodoresursnykh pravovidnosyn. Zbirnyk materialiv pershoho zibrannia fakhivtsiv sporidnennykh kafedr z obhovorennia aktualnykh naukovykh problem ta metodyky vykladannia ahrarnoho, zemelnoho, ekolohichnoho ta pryrodoresursnoho prava u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy : zbirnyk materialiv (m. Odesa, 9–10 veresnia 2016 r.). Odesa : Yurydychna literatura, 2016. S. 107 – 108.

3. Pysmennyi O.V. Rekultyvatsiia zemel. URL: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2099/1/Rekultyvatsiya_zemel.pdf

4. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (data zvernennia 10.10.2025)

5. Chabanenko M. M., Volokh P. V., Levchenko V. R. Yurydychna katehoriia “rekultyvatsiia zemel”: problemy ta perspektyvy. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2020. № 4. S. 110–114. URL: http://lsej.org.ua/4_2020/27.pdf.

6. Lisova T. V. Pravove zabezpechennia vidnovlennia zemel: teoretychni i praktychni problemy: monohrafiia. Kharkiv, 2020. 396 s.

7. Naumchuk V. V. Stratehii vidnovlennia ta rekultyvatsii zemel pislia voiennykh konfliktiv. Aktualni problemy ekonomiky. 2024. № 7 (277). S. 239–248. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/07/7.24._topic_Viktor-Naumchuk-239-248.pdf.

8. Pro okhoronu zemel. Zakon Ukrainy vid 19.06.2003r. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (data zvernennia 10.10.2025)

9. Pro zemleustrii. Zakon Ukrainy vid 22.05.2003r. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (data zvernennia 12.10.2025)

10. Pro vyznachennia rozmiru zbytkiv, zavdanykh unaslidok neprovedennia ro-bit z rekultyvatsii porushenykh zemel. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 17.12.2008r. № 1098. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2008-%D0%BF#Text>

11. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia rozmiru shkody zavdanoi ze-mli, gruntam vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii ta/abo zbroinoi ahresii ta boiovykh dii pid chas dii voiennoho stanu. Nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnikh resursiv Ukrainy vid 04.04.2022r. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>

12. Kharytonova T. Ye., Hryhorieva Kh. A. Pisliavoienne vidnovlenniasilskohospodarskykh zemel: pravovi perspektyvy, zemelni spory taderzhavna pidtrymka. Analitychne-porivnialne pravoznavstvo. 2024. № 6. S. 484-490. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.78>.

13. Pokalchuk M. Yu., Marachuk A. V., Shulepova O. O. Pravovezabezpechennia zakhodiv povoiennoho vidnovlennia zemelnykh resursiv Ukrainy. Analitychne-porivnialne pravoznavstvo. 2024. № 6. S. 455-461. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.74>.

14. Derevianko B., Turkot O. Konsolidatsiia zemel: pozytyvni isuperechlyvi momenty zakonoproiektuvannia. Universytetski naukovyi zapysky. 2024. № 1 (97). S. 7-21. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.97.1>.

15. Drebot O. I., Vysochanska M. Ya., Komarova N. V. Instytutsionalnezabezpechennia zbalansovanoho vykorystannia ta okhorony zemelsilskohospodarskoho pryznachennia: monohrafiia /za nauk. red. akad. NAAN O.I. Drebot.

Kyiv, 2021. 280 s. DOI: <https://doi.org/10.31073/978-966-540-571-9>.

16. Zbytky dokilliu vid viiny rf proty Ukrainy sklaly vzhe maizhe 6 trln hrn. Kyivvlada. <https://kyivvlada.com.ua/news/zbytky-dovkilliu-vid-vijny-rf-proty-ukrayiny-sklaly-vzhe-majzhe-6-trln-grn/>

17. Pro skhvalennia Kontseptsii Zahalnodержavnoi tsilovoi prohramy vykorystannia ta okhorony zemel: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 sichnia 2022 r. № 70-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (data zvernennia: 20.10.2025).

18. Desheve ekopalne ta vidnovlennia rodiuchosti — plan NAAN shchodo vid-novlennia postrazhdalych vid viiny gruntiv. Landlord.ua. URL: <https://bit.ly/3wfk0Ez>.

19. Campbell D. V., Campbell J. V. Conflict and post-conflict land administration – the case of Kosovo. Survey Review. 2016. Vol. 48, № 350. P. 316–328. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1179/1752270615Y.0000000044>

20. Unda M., Etter A. Conservation Opportunities of the Land Restitution Program Areas in the Colombian Post-Conflict Period. Sustainability. 2019. Vol. 11, №. 7. P. 2048. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/7/2048>

21. UNEP. Afghanistan: Post-conflict Environmental Assessment. 2003. URL: <https://www.unep.org/resources/assessment/afghanist-an-post-conflict-environmental-assessment>

Donchenko A.Y. Legal issues of land reclamation after the termination of martial law – Article.

The article is devoted to the analysis of legal issues concerning land reclamation in Ukraine following the termination of martial law, driven by the degradation of the land fund due to military actions. It is established that contamination with explosive substances, erosion, loss of soil fertility, and temporary land withdrawals pose threats to Ukraine's agricultural potential and ecological stability. The

current legislative framework is characterized by fragmentation, legal gaps, and insufficient adaptation to post-war challenges, such as mine hazards and the needs of internally displaced persons. Based on the works of Ukrainian scholars, the study analyzes theoretical approaches to the concepts of «restoration» and «reclamation», emphasizing the latter as a key mechanism for addressing technogenic damage. The research highlights international experiences in land reclamation, proposing the adaptation of their practices through the establishment of a registry of degraded lands, a specialized reclamation fund, and the integration of geospatial information systems. It is proposed to develop a Law of Ukraine «On Land Reclamation» to establish clear principles, timelines, and compensation mechanisms, as well as to introduce tax exemptions for lands undergoing reclamation. The article underscores the necessity of integrating EU environmental standards and employing innovative methods. The study aims to formulate a systemic approach to restoring the land fund, ensuring food security, and promoting the sustainable development of the agricultural sector.

Keywords: land reclamation, martial law, soil degradation, legal regulation, mine hazards, phytoremediation, geospatial information systems, agricultural potential, international standards, land fund.

Авторська довідка:

Донченко А.Я. – здобувачка вищої освіти 4 курсу ОС «бакалавр», факультет прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого <https://orcid.org/0009-0003-7567-7884>

Науковий керівник:

Гордєєв Володимир Іванович – доцент, к.ю.н., доцент кафедри земельного та аграрного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття надійшла до редакції 15 листопада 2025 р.